

ساخت و رواسازی پرسشنامه سنجش سرمایه اجتماعی درون گروهی و برون گروهی
Validity and Reliability of Bonding and Bridging Social Capital

Hassan Rafiey¹, Mirtahter Mousavi²,
DavoodGhasemzadeh³

Introduction: Social capital is the result of interactions among humans, organizations and institutions based on trust, empathy and norms that facilitated by social participation and cooperation for resulting to common interest. Social capital is the sum of resources that accrue to an individual or a group by possessing a durable network of more or less institutionalized relationships of mutual acquaintance and recognition. This construct is discussed and analyzed in different macro, middle and micro levels. Therefore, it has found increasing use in social sciences as well as in other fields such as health, management, economics and politics. Actually, social capital has a numerous definition and division in terms of scientist and scientific perspectives and for this reason this concept has faced with measuring problems. So, it is necessary to constructed and validated scale

1. M.D, M.PH
2. Ph.D in Sociology
3. Ph.D Student in Sociology,
<davood.qasemzade@gmail.com>

حسن رفیعی^۱، میرطاهر موسوی^۲، داود قاسمزاده^۳

مقدمه: سرمایه اجتماعی حاصل تعاملات میان انسان‌ها، سازمان‌ها و نهادهاست که مبتنی بر اعتماد و همدلی است و بواسطه مشارکت و همکاری اجتماعی تسهیل می‌شود. این سازه در سطوح مختلف کلان، میانی و خرد مطرح و مورد تحلیل و بحث قرار می‌گیرد و به همین دلیل کاربرد روزافزونی در علوم اجتماعی و همچنین در رشته‌های دیگر از قبیل سلامت، مدیریت، اقتصاد و سیاست پیدا کرده است. ولی در غالب پژوهشهای انجام شده، تفکیک آشکال سرمایه اجتماعی مغفول مانده است. یکی از علل این وضع می‌تواند نبود ابزاری مناسب باشد که هر دو نوع درون گروهی و برون گروهی سرمایه اجتماعی را بسنجد. هدف این پژوهش، ساخت و رواسازی ابزاری برای سنجش سرمایه اجتماعی است.

روش: روش مطالعه حاضر از نوع همبستگی است. مخزن گویه‌های اولیه با استفاده از پرسشنامه طرح سرمایه اجتماعی با ۲۸ گویه و سرمایه اجتماعی میان گروهی (طیف سام) با ۱۲ گویه تهیه و در بین ۴۱۵ نفر از شهروندان

*روان‌پزشک، مرکز تحقیقات مدیریت رفاه اجتماعی، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، تهران، ایران
**دکتر جامعه‌شناس، مرکز تحقیقات مدیریت رفاه اجتماعی، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، تهران، ایران
***دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه تبریز،
(نویسنده مسئول)
<davood.qasemzade@gmail.com>

for social capital. In the most studies the separate forms of social capital has been neglected. The lack of proper scale that measure both forms of bonding and bridging social capital is one of the reason for this situation. So, the main purpose of this research is building and validating scale for the social capital. This scale can help researcher to conducting and measuring this concept without any problem.

Method: The research method is correlation. In this research 28 items of social capital project and 12 items of bridging (SAM scale) are analyzed. The sample population was 415 people 189 (45.5%) female and 226 (54.5%) male in 18-70 age range with multi-stage cluster sampling method in three areas of Tehran based on low, middle and high economic-social status. In terms of education respondents were Diploma to Ph.D level. For evaluating the suitability of data for factor analysis Bartlett's test of sphericity and the Kaiser-Meyer Olkin scale was used. The result of the Kaiser-Meyer Olkin scale ($KMO = 0.791$) shows the adequacy of sampling. The exploratory factor analysis were estimated with varimax rotation based on the construct validity and reliability by Cronbach's alpha

تهرانی (۱۸۹ زن و ۲۲۶ مرد) در سنین ۱۸ تا ۷۰ سال با سطوح تحصیلی زیر دیپلم تا دکتری با استفاده از شیوه نمونه گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای از سه پهنه اقتصادی-اجتماعی پایین، متوسط و بالا اجرا شد. به منظور بررسی تناسب داده‌ها برای تحلیل عاملی از آزمون کرویت بارتلست و مقیاس کایزر-میر اولکین استفاده شد. نتیجه مقدار مقیاس ($KMO=0.791$) کفایت نمونه گیری را نشان می‌دهد. روایی سازه براساس تحلیل عاملی اکتشافی با چرخش واریماکس و پایایی آن با ضریب آلفای کرونباخ (برای سازگاری درونی) برآورد شد.

یافته‌ها: از مجموع ۴۰ گویه، نهایتاً ۲۰ گویه باقی ماند که «پرسشنامه سرمایه اجتماعی» را تشکیل می‌دهد و این سازه را در دو شکل درون‌گروهی و برون‌گروهی می‌سازد. ساختار عاملی این ابزار از ۳ عامل مرتبط با سرمایه اجتماعی درون‌گروهی (همدلی و تعلق، اعتماد، همکاری و مشارکت) و ۲ عامل مرتبط با سرمایه اجتماعی برون‌گروهی (داشتن رابطه با افرادی دارای علایق متفاوت، داشتن رابطه با افرادی دارای سبک زندگی متفاوت) تشکیل شده که روی هم ۵۸٪ از تغییرات سرمایه اجتماعی را تبیین می‌کنند. ضمن اینکه ابزار از پایایی بالا برخوردار بود. ($\alpha=0.825$)

بحث: مختصات ابزار سرمایه اجتماعی آن را ابزار مناسبی برای مطالعات بعدی به منظور شناخت وضعیت انواع سرمایه اجتماعی در گروه‌های مختلف و نیز در زمینه سبب‌شناسی

coefficient (internal consistency).

Findings: In the total of 40 items, finally, 20 items remained that compose the "social capital questionnaire" and measure this construct in bonding and bridging social capital. Three structure of scale factors are related to bonding social capital (empathy and belonging, trust, partnership) and two structure of scale factors are related to bridging social capital (different interests, different lifestyle). So, we make a scale for social capital that measure both of Bonding and Bridging social capital together. Their structural factor consist of 5 dimensions (empathy and attachment, different interests, different lifestyle, trust, participation) that explain 58% of social capital variation. Meanwhile, the scale has a high reliability ($\alpha=0/825$).

Discussion: This scale made a suitable measure for recognition of social capital forms in future research among different groups and also for studying reasons and results of them. It is suggested that researchers use this scale in their studies for describing the state of bonding and bridging social capital in different populations and to identify interventions for promoting of social capital forms. It is recommended to be

و پیامدهای آنها ساخته است. پیشنهاد می‌شود که پژوهشگران در پژوهش‌های خود از این مقیاس در توصیف وضع سرمایه اجتماعی درون‌گروهی و برون‌گروهی در جمعیت‌های مختلف و شناسایی مداخلات ارتقادهنده انواع سرمایه اجتماعی کمک بگیرند.

کلیدواژه‌ها: برون‌گروهی، درون‌گروهی، رواسازی، سرمایه اجتماعی

تاریخ دریافت: ۹۳/۱۲/۷

تاریخ پذیرش: ۹۴/۴/۳

مقدمه

سرمایه اجتماعی شبکه‌ای از روابط و پیوندهای مبتنی بر اعتماد اجتماعی بین فردی و بین گروهی و تعاملات افراد با گروهها، سازمانها و نهادهای اجتماعی و قرین همبستگی و انسجام اجتماعی است، حمایت اجتماعی لازم را برای افراد و گروهها بوجود می‌آورد و انرژی لازم برای تسهیل کنشها در جهت تحقق اهداف فردی و جمعی را میسر می‌سازد (عبداللهی و موسوی، ۱۳۸۶). تقسیم‌بندیهای مختلفی در مورد سرمایه اجتماعی انجام گرفته است که یکی از

used as a criterion validity in future studies and in further research. It is important to address and validate this scale in other cities and certain groups such as the disabled, the addicts, and students.

Keywords: Bridging and bonding social capital, Social capital, Validating

آنها تقسیم آن به نوع درون‌گروهی و برون‌گروهی است. سرمایه اجتماعی درون‌گروهی از پیوندهای اجتماعی نیرومند مبتنی بر روابط خانوادگی، خویشاوندی، جنسیت، قومیت و دین

حکایت می‌کند (چو، ۲۰۰۴). سرمایه اجتماعی برون‌گروهی مبتنی بر روابط و پیوندهای افراد و گروهها با افراد و گروههای غیرهمسان می‌باشد (پاتنام، ۱۳۸۰). در هر جامعه، علاوه بر سرمایه‌های مادی (فیزیکی)، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، انسانی و نمادین، با گونه‌ها و مقادیری از سرمایه اجتماعی هم سروکار داریم که با دیگر انواع سرمایه‌ها رابطه تنگاتنگی دارند. سرمایه اجتماعی در جوامع سنتی بیشتر جنبه درون‌گروهی توأم با اعتماد اجتماعی محدود و خاص داشته است که امروزه آن را با نام سرمایه اجتماعی سنتی (درون‌گروهی) می‌شناسند. در این نوع جوامع وجه غالب «خاص‌گرایی» است. در جوامع مدرن با نوع دیگری از سرمایه اجتماعی سروکار داریم که بیشتر جنبه بین‌گروهی توأم با اعتماد اجتماعی تعمیم یافته و عام دارد که از آن با عنوان سرمایه اجتماعی جدید نام می‌برند که در جوامع مدرن با وجه غالب «عام‌گرایی» شکل می‌گیرد (موسوی و عبداللهی، ۱۳۸۵). برای سنجش سرمایه اجتماعی روشهای مبتکرانه‌ای وجود دارد. با این حال اندازه‌گیری واقعی آن به دلایل مختلف امکانپذیر نیست. نخست اینکه جامع‌ترین تعریف از سرمایه اجتماعی، تعریفی چندبعدی است که چند واحد تحلیل را شامل می‌شود. دوم آنکه برای اندازه‌گیری مشخصات مفاهیم

غیرملموس مانند جامعه، شبکه و ارگانهای اجتماعی مشکلات زیادی وجود دارد و سوم اینکه روشهای علمی اندکی برای اندازه گیری سرمایه اجتماعی وجود دارد (اختر محققى، ۱۳۸۵). مطالعات پیشین در زمینه سنجش سرمایه اجتماعی با توجه به اینکه در رشته‌ها و گرایشهای مختلف صورت گرفته است، دچار نوعی اغتشاش و پیچیدگی مفهومی در ارتباط با ابزارهای سنجش می‌باشد و به بیان «آکچوماک»^۱ (۲۰۱۱) پژوهشگران سرمایه اجتماعی خود از سرمایه اجتماعی بی بهره‌اند» (پاک‌سرشت، ۱۳۹۳).

با توجه به اینکه با گستره عظیمی از کارهای پژوهشی در زمینه سرمایه اجتماعی رو به رو هستیم ولی به نظر می‌رسد که ابزاری متناسب با شرایط و مقتضیات جامعه ایران وجود ندارد. هدف اصلی این پژوهش، ارائه ابزاری است که دو نوع سرمایه اجتماعی درون‌گروهی و برون‌گروهی را با هم مورد سنجش قرار دهد. چالشهای مطرح شده شاید به خاطر زمینه فرهنگی و همچنین بسترهای اجتماعی و سیاسی خاص ایران باشد که برای برطرف کردن این چالشها نیاز به ابزار مناسب بیش از پیش ضرورت پیدا می‌کند. اگر مطالعات سرمایه اجتماعی را مرور کنیم متوجه می‌شویم که بین انواع سرمایه اجتماعی درون‌گروهی و برون‌گروهی تفکیکی قائل نشده‌اند. در حالی که به نظر می‌رسد این تمایز، مسئله‌ای اساسی برای پژوهشهای سرمایه اجتماعی است. برخی از صاحب‌نظران، همچون پاتنام و ولکاک تمایز روشنی میان انواع سرمایه اجتماعی قائل شده است. پژوهش حاضر سعی در ساخت و رواسازی پرسشنامه سرمایه اجتماعی یا هر دو بعد درون‌گروهی و برون‌گروهی دارد.

---

1. Akcomak

مبانی نظری

از سال ۲۰۰۰ میلادی، رابرت پاتنام اصطلاحات «سرمایه اجتماعی درون‌گروهی و برون‌گروهی» را باب کرد. هرچند این تقسیم بندی امر تازه‌ای نبود و کار گرانوتر درباره قدرت پیوندهای ضعیف^۱ نیز چنین تأکیدی را می‌رساند اما پاتنام با کاربرد مشخص این اصطلاح بیش از پیش آن را گسترش داد (ادیبی سده، ۱۳۸۹).

پاتنام از اندیشمندانی است که نام او در زمینه سرمایه اجتماعی در حلقه علمی و آکادمیک بیشتر به چشم می‌خورد. پاتنام بیشتر بر تأثیر سرمایه اجتماعی در سطح ملی علاقمند است، این که سرمایه اجتماعی چه تأثیری بر نهادهای دموکراتیک و در نهایت بر توسعه اقتصادی دارد. وی بدین موضوع علاقمند بود که چگونه سرمایه اجتماعی در سطوح منطقه‌ای عمل میکند تا ایجاد نهادهای دموکراتیک و توسعه اقتصادی را موجب شود. پاتنام خود بدین موضوع معترف بود که از مطالعات کلمن در مورد موفقیت تحصیلی الهام گرفته است، اما او کار خود را از آموزش و پرورش به سیاست و مکان خود را نیز از ایالات متحده به ایتالیا تغییر داد (فاین^۲، ۲۰۰۰). پاتنام دیدگاهی از سرمایه اجتماعی را ارائه می‌کند که با پیش فرضهای وبری از فرهنگ سیاسی در علوم سیاسی در آمریکا هماهنگ است. در چنین دیدگاهی، نگرشها و هنجارهایی مانند اعتماد و روابط متقابل به طور برونزاد به همراه شبکه‌های اجتماعی به وجود می‌آیند و به مثابه عواملی عمل می‌کنند که جامعه را قادر به کنش جمعی می‌کنند (فولی^۳، ۱۹۹۹). تعریف پاتنام از سرمایه اجتماعی مستقیماً تحت تأثیر کلمن است. پاتنام در تعریف

1. weak ties

2. Fine

3 Folly

سرمایه اجتماعی می‌نویسد: «اعتماد، هنجارها و شبکه‌هایی که همکاری و تعاون را برای نیل به منافع متقابل آسان می‌سازند». تفاوت عمده پاتنام با کلمن و بوردیو در این است که پاتنام این مفهوم را فراتر از سطح فردی و در سطح ملی به‌کارگرفته است. به اعتقاد پاتنام، شبکه‌های مشارکت مدنی نظیر انجمنهای شکل گرفته در نظامهای محله‌ای (همسایگی)، تعاونیها و باشگاههای ورزشی از اشکال اساسی سرمایه اجتماعی محسوب می‌شوند. این شبکه‌ها، هنجار معامله به مثل را در جامعه تقویت می‌کنند (شارع پور، ۱۳۸۳). از نظر پاتنام شبکه‌های مشارکت مدنی و هنجارهای مستحکم، رابطه متقابل را تقویت می‌کند. فرد کاری را برای فرد دیگر انجام می‌دهد به امید این که در زمان دیگر آن را جبران کند. این شبکه‌ها همکاری و ارتباط را تسهیل می‌کنند و اطلاعات موجود درباره اعتمادپذیری افراد دیگر را تقویت می‌کنند. بازی مکرر (هم‌گروهی) مؤثرترین ابزار برای حفظ همکاری و کنش جمعی است. شبکه‌های مشارکت مدنی تجسم همکاریهای موفقیت‌آمیز گذشته هستند که می‌تواند همچون الگوهای فرهنگی برای همکاریهای آتی عمل کند (پاتنام، ۱۹۹۶).

پاتنام بر وجوه اشکال متفاوت سرمایه اجتماعی و ابعاد چندگانه آن تأکید کرده و گوناگونی مصادیق سرمایه اجتماعی در نظریه اجتماعی را نزد نظریه‌پردازان سرمایه اجتماعی امری عادی می‌داند. او برای فهم و ارزیابی سرمایه اجتماعی به چهار وجه تمایز اشاره دارد. پاتنام سرمایه اجتماعی رسمی را در مقابل غیررسمی (انجمنها یا مهمانیهای دوره‌ای)، سرمایه اجتماعی متراکم را در مقابل سرمایه اجتماعی پراکنده و ضعیف، سرمایه اجتماعی درون‌گروهی را در مقابل برون‌گروهی (برحسب اختصاص منافع به افراد عضو یا عموم مردم) و در نهایت سرمایه اجتماعی محدود را در

مقابل برون‌گروهی^۱، مطرح می‌کند (پاتنام، ۱۳۸۰). سرمایه اجتماعی درون‌گروهی نوعی از سرمایه اجتماعی است که افرادی را که از جهات مهمی مثل قومیت، سن، جنسیت، طبقه اجتماعی و نظایر آن شبیه به هم هستند، به یکدیگر پیوند می‌دهد. این شکل از سرمایه اجتماعی در گروه‌های همگون دیده می‌شود که می‌تواند منجر به شکل‌گیری هویت‌های کنارگذار^۲ و تنگ نظر گردد. در مقابل، سرمایه اجتماعی اتصالی (برون‌گروهی) بر شبکه‌های اجتماعی اشاره دارد که افراد غیرمشابه از بخش‌های گوناگون جامعه را به یکدیگر مرتبط می‌کند و می‌تواند هویت‌های باز و فارغ از تعصب را موجب شود. این نوع سرمایه از طرفی همبندی‌های تعمیم یافته را برمی‌انگیزد و از طرف دیگر دست‌یابی به منابع موجود در شبکه‌های وسیعتر و انتشار اطلاعات را ممکن می‌کند. بنابراین آثار بیرونی مثبت سرمایه اجتماعی بیشتر در این نوع محتمل است. اما سرمایه اجتماعی محدود ضمن این که موجب هم بستگی در میان اعضای گروه می‌شود و حمایت‌های اجتماعی - روانی مهمی را برای اعضا فراهم می‌کند، ممکن است با ایجاد وفاداری‌های قوی درون‌گروهی موجب ضدیت‌های برون‌گروهی نیز بشود. لذا آثار بیرونی منفی بیشتر احتمال دارد در این نوع سرمایه اجتماعی بروز یابد و اگرچه در بیشتر شرایط هر دو نوع سرمایه می‌توانند تأثیرات قوی و مثبت اجتماعی به دنبال داشته باشند، اما در صورت ضعف سرمایه اجتماعی برون‌گروهی (اتصالی) یعنی ضعف ارتباطات گروه‌ها و بخش‌های مختلف با یکدیگر، انسجام اجتماعی در معرض خطر بوده و می‌تواند در برخی موارد موجب از هم گسیختگی جامعه گردد (توسلی، ۱۳۸۶؛ به نقل از پاتنام، ۲۰۰۰). پاتنام شاخص‌هایی را برای سنجش اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی ارائه

-
1. Bridging Social Capital
  2. Exclusive identity

داده است: ۱- مشارکت عمومی مشابه رأی گیری ۲- اجتماعی شدن غیررسمی (دید و بازدیدهای دوستانه) ۳- سطح اعتماد بین اشخاص. مهم ترین انتقاد به شیوه پانام این است که ترکیب شاخصهای اعتماد و مشارکت پذیری را ناصحیح دانستند. آنها این ابعاد سرمایه اجتماعی را متفاوت می دانند- عضویت گروهی- مشارکت پذیری برای تساهل و وحدت اجتماعی مهم است ولی اعتماد بیشتر برای نتایج اقتصادی اهمیت دارد. به نظر می رسد کامل ترین سنجش سرمایه اجتماعی این است که در تمامی ابعاد سرمایه اجتماعی سنجش صورت می گیرد: الف) سنجش ساختاری ناظر به مقدار ارتباطات و شبکه های موجود بین افراد ب) سنجش محتوایی شامل مقدار اعتمادپذیری در جوامع و ج) سنجش کارکردی یا سنجش مقدار فداکاری و ایثارگری و تعاون و عمل متقابل که بین افراد در یک دوره زمانی صورت گرفته است (اختر محقق، ۱۳۸۵).

نظریه پرداز دیگری که در زمینه سرمایه اجتماعی مطرح است پیروردیو می باشد. در دهه ۱۹۷۰ تا ۱۹۸۰، بوردیو مفهوم سرمایه اجتماعی را توسعه داد، اما این کار او نسبت به قسمتهای دیگر نظریه اجتماعی اش کمتر مورد توجه قرار گرفته است. یکی از سنگ بناهای نظری جامعه شناسی بوردیو در نظر گرفتن جامعه به مثابه تکثری از حوزه های اجتماعی است. شکل های سرمایه (اقتصادی، فرهنگی، و اجتماعی) عواملی اساسی اند که تعریف کننده موقعیتهای و امکانات کنش گران گوناگون در هر حوزه ای به شمار می روند (سیسیاسن، ۲۰۰۰). از نظر او سرمایه در سه شکل بنیادی امکان بروز می یابد: به شکل سرمایه اقتصادی که قابلیت تبدیل شدن به پول را دارد و ممکن است در شکل حقوق مالکیت نهادینه شود؛ دوم به شکل سرمایه فرهنگی که در شرایط معین، قابلیت تبدیل شدن به

سرمایه اقتصادی را دارد و ممکن است به شکل کیفیتهای آموزشی نهادینه شود؛ و سوم به شکل سرمایه اجتماعی که از الزامات اجتماعی (ارتباطات) ساخته شده است و در شرایط معین، قابلیت تبدیل شدن به سرمایه اقتصادی را دارد و ممکن است به صورت عنوان اشرافی یا اصالت خانوادگی نهادینه شود (وال، ۱۹۹۸) از نظر بورديو سرمایه اجتماعی دو مولفه دارد: اول، منبعی است که ارتباط با آن از طریق عضویت در گروه و شبکه‌های اجتماعی امکان‌پذیر می‌شود و دوم، حجم سرمایه اجتماعی ای که به تملک یک کارگزار انسانی در می‌آید، براندازهای شبکه‌های ارتباطی مبتنی است که او می‌تواند بسیج کند (سیاسن، ۲۰۰۰).

بورديو اعتقاد دارد که این کیفیت به وسیله کلیت ارتباطات بین کنشگران حاصل می‌شود، نه آنکه فی نفسه یک کیفیت معمول گروه باشد. عضویت در گروه‌ها و درگیر بودن در شبکه‌های اجتماعی، که در گروه‌ها حاصل می‌شود، و روابط اجتماعی حاصل از عضو بودن می‌تواند در تلاش برای بهبود موقعیت اجتماعی کنش‌گران در حوزه‌های گوناگون و متفاوت به کار برده شود. انجمن‌های داوطلبانه، اتحادیه‌های تجاری، احزاب سیاسی و انجمن‌های سری همگی نمونه‌هایی جدید از تجسم سرمایه اجتماعی به شمار می‌روند. از نظر بورديو، وجود تفاوتها در کنترل سرمایه اجتماعی توضیح دهنده این موضوع است که میزان همانند سرمایه اقتصادی و فرهنگی، از سویی، منافع متفاوتی را برای افراد فراهم می‌آورد و، از دیگر سو، در قدرت نفوذ کنش‌گران مختلف تفاوتی ایجاد می‌کند. عضویت در گروه‌ها باعث ایجاد سرمایه اجتماعی می‌شود که دارای اثرات تکثری بر شکلهای دیگر سرمایه خواهد بود (تاجبخش، ۱۳۸۴).

به اعتقاد بورديو، سرمایه اجتماعی به عنوان شبکه‌های از روابط، یک ودیعه

طبیعی یا اجتماعی نیست بلکه چیزی است که باید در طول زمان برای کسب آن تلاش کرد. به تعبیر بوردیو، سرمایه اجتماعی محصول نوعی سرمایه گذاری فردی یا جمعی، آگاهانه یا ناآگاهانه است که بدنبال تثبیت یا بازتولید روابط اجتماعی است که مستقیماً در کوتاه مدت یا بلندمدت قابل استفاده هستند (بوردیو، ۱۹۸۶). پس سرمایه اجتماعی نوعی ابزار دسترسی به منابع اقتصادی و فرهنگی، از طریق ارتباطات اجتماعی است. تأکید بوردیو بر مشارکت فرد در شبکه‌های اجتماعی است که این مشارکت سبب دسترسی او به منابع و امکانات گروه می‌شود. پس تئوری بوردیو به فهم این نکته کمک می‌کند که چگونه فرد می‌تواند با استفاده از سرمایه اجتماعی، موقعیت اقتصادی خود را در جامعه بهبود بخشد. به نظر می‌رسد که در دیدگاه بوردیو، سرمایه اجتماعی و فرهنگی، ابزاری هستند برای این که فرد سرمایه اقتصادی خود را افزایش دهد. پس سرمایه اجتماعی نوعی محصول اجتماعی است که ناشی از تعامل اجتماعی می‌باشد. اشاره بوردیو به پیوندهای خانوادگی، در شبکه روابط برون‌گروهی و ارتباط سطوح متفاوت قدرت به ما کمک می‌کند تا با الهام از دیدگاه ولکاک و نارایان^۱، سرمایه اجتماعی را در سه بعد سرمایه اجتماعی درون‌گروهی^۲ و برون‌گروهی^۳ و ارتباطی^۴ در نظر بگیریم. تفاهم و پشتیبانی متقابل که بده بستانهای خاص درون‌گروهی را تقویت می‌کند، محصول سرمایه اجتماعی درون‌گروهی است که از متن پیوندهای خانوادگی، محله‌ای و دوستی بر می‌خیزد. تقویت اتصال به منابع خارجی و تسهیل انتشار اطلاعات، دو کارکرد اصلی سرمایه اجتماعی برون‌گروهی است که از طریق شبکه‌های اجتماعی و عضویت در انجمنها و گروههای غیرمحلّی حاصل می‌شود. در نهایت، دسترسی افراد و گروهها به بخشهای مختلف دولتی، غیردولتی و بازرگانی

1. Woolcock and Narayan
3. bridging

2. bonding
4. linking

به مقدار سرمایه ارتباطی آنها بستگی دارد که به رابطه میان افراد و ساختار قدرت رسمی اشاره دارد (غفاری، ۱۳۸۵؛ به نقل از موحد و همکاران، ۱۳۸۷).

پیشینه پژوهش

ادیبی سده و همکاران (۱۳۸۸) پژوهشی با هدف سنجش سرمایه اجتماعی بین گروهی را با روش پیمایشی انجام دادند و به این نتیجه رسیدند که ابزار مذکور از ۱۲ گویه تشکیل شده و از پایایی بالایی ($\alpha=0/882$) برخوردار است. گروتارت، نارایان، جونز و وولکاک (۲۰۰۴) براساس پیمایشهای بانک جهانی در کشورهای در حال توسعه (مانند تانزانیا، بولیوی، بورکینافاسو و غنا) یک ابزار شش بعدی به شرح زیر برای سرمایه اجتماعی ارائه داده‌اند: ۱- گروهها و شبکه‌ها، ۲- اعتماد و انسجام، ۳- اعتماد و همکاری، ۴- اطلاعات و ارتباطات، ۵- همبستگی اجتماعی و شمول، ۶- توانمندسازی و عمل سیاسی (نقل از نوغانی و اصغریور، ۱۳۸۷). هارپر و کلی (۲۰۰۳) در پژوهشی با عنوان سنجش سرمایه اجتماعی در انگلستان به این نتیجه رسیدند که ابعاد سرمایه اجتماعی متشکل از ۱- مشارکت، تعهد اجتماعی و وفاداری ۲- کنترل و خودکارآمدی ۳- درک ساختارها یا ویژگیهای سطوح اجتماعی ۴- کنش متقابل اجتماعی ۵- حمایت اجتماعی ۶- اعتماد متقابل و انسجام اجتماعی. از جمله روشها در سنجش سرمایه اجتماعی، روش استون و هیوز است که دارای جامعیت نگرش و طبقه بندی خوب می‌باشد، به گونه‌ای که در این روش علاوه بر بعد کمی، بعید کیفی سرمایه اجتماعی نیز مورد ملاحظه قرار می‌گیرد. همچنین سرمایه اجتماعی در سه سطح خرد- درون گروهی، خرد - میان گروهی و کلان مورد مطالعه واقع شده است (صدیایی و همکاران، ۱۳۸۸).

مطالعات پیشین حاکی نبود ابزاری است که سرمایه اجتماعی را در دو بعد

درون‌گروهی و برون‌گروهی مورد سنجش قرار دهد و همین امر نیاز به ساخت چنین ابزاری را ضروری می‌سازد.

روش

این مطالعه مثل غالب مطالعات رواسازی از نوع همبستگی است. حجم نمونه شامل ۴۱۵ نفر از شهروندان تهرانی (۱۸۹ زن و ۲۲۶ مرد) در سنین ۱۸ تا ۷۰ سال با سطوح تحصیلی زیر دیپلم تا دکتری بوده است که با روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای از پهنه‌های اقتصادی-اجتماعی پایین، متوسط و بالا انتخاب شده‌اند. برای تعیین روایی ابزار از تحلیل عاملی اکتشافی استفاده شده است. نمونه‌گیری به صورت خوشه‌ای چندمرحله‌ای انجام گرفت. در مورد حجم نمونه مناسب برای انجام تحلیل عاملی نظرات متعددی ارائه شده است: در برخی از منابع تعداد نمونه بیشتر از ۳۰۰ نفر برای انجام تحلیل عاملی مناسب ذکر شده است (گورسوچ^۱، ۱۹۸۳؛ کان^۲، ۲۰۰۶) و در برخی منابع دیگر برای مطالعات تحلیل عاملی حجم نمونه بیشتر از ۵۰۰ نفر «بسیار خوب» دانسته شده است (حبیب‌پور گنابی و صفری شالی، ۱۳۸۸). مخزن اولیه گویه‌های ابزار جدید از ترکیب گویه‌های پرسشنامه طرح ملی سرمایه اجتماعی (موسوی و همکاران، ۱۳۸۵) و ابزار سنجش سرمایه اجتماعی برون‌گروهی (ادیبی سده و همکاران، ۱۳۸۸)، تشکیل شده بود که پرسشنامه نخست بیشتر بر سرمایه اجتماعی درون‌گروهی متمرکز بوده و پرسشنامه دوم چنانکه از نام آن نیز پیداست برای سنجش سرمایه اجتماعی برون‌گروهی طراحی شده بود. تحلیل داده‌ها با نرم افزار SPSSv. 19 و به روش تحلیل مولفه اصلی با چرخش متعامد^۳ و اریماکس^۴ انجام شد.

1. Gorsuch
3. orthogonal

2. Kahn
4. varimax

جدول (۱) تحلیل عاملی گویه‌های * سرمایه اجتماعی

مقادیر ویژه	وارانس تبیین شده	بار عاملی	گویه‌ها	خانواده عاملها	
۴۱/۵	۷۳/۲۵	۰/۷۸۶	با دوستان، همکاران، همسایگان و سایر اهالی محله خود احساس تعلق و همدلی می‌کنم.	همدلی و تعلق	۱
		۰/۷۵۹	در یک سال گذشته در فعالیتهای جمعی نظیر عروسی یا عزاداری، کارهای تفریحی، و معاملات اقتصادی دوستان، همکاران، همسایگان، سایر اهالی محله شرکت داشته‌ام		۲
		۰/۷۴۵	با افراد هم قوم و هم مذهب خود احساس دوستی و تعلق و همدلی می‌کنم		۳
		۰/۶۷۰	در یک سال گذشته در فعالیتهای جمعی نظیر عروسی یا عزاداری، کارهای تفریحی، و معاملات اقتصادی افراد هم قوم و هم مذهب خود شرکت		۴
		۰/۶۱۸	در یک سال گذشته در فعالیتهای جمعی نظیر عروسی یا عزاداری، کارهای تفریحی و معاملات اقتصادی اعضای خانواده و خویشاوندان خود شرکت داشته‌ام		۵
		۰/۵۷۶	با اعضای خانواده و خویشاوندان احساس تعلق و همدلی می‌کنم		۶
۶۷/۲	۷۴/۱۲	۰/۷۴۴	دوستانی دارم که سبک پوشش آنها با سبک پوشش من تفاوت زیادی دارد.	علاقه متفاوت	۷
		۰/۷۳۹	دوستانی دارم که سبک آرایش آنها با سبک آرایش من تفاوت دارد.		۸
		۰/۷۲۴	دوستانی دارم که موسیقیهایی متفاوت از موسیقیهای مورد علاقه من گوش می‌دهند.		۹
		۰/۶۸۳	دوستانی دارم که نحوه گذران اوقات فراغت شان، با من تفاوت دارد.		۱۰
		۰/۵۶۷	دوستانی دارم که به لحاظ اعتقادات دینی با من تفاوت دارند.		۱۱
۱۸/۴	۹۹/۶	۰/۷۶۱	در بین دوستان من، افراد دیگری غیر از همشهریانم دیده می‌شوند.	سبک زندگی متفاوت	۱۲
		۰/۶۸۶	دوستانی دارم که به لحاظ سطح تحصیلات، با من تفاوت دارند.		۱۳
		۰/۶۵۱	دوستانی از قومیتهای دیگر دارم.		۱۴
		۰/۶۱۲	دوستانی دارم که از من ثروتمندتر هستند.		۱۵
۳۳/۱	۶۳/۴	۰/۸۳۱	به افراد هم قوم و هم مذهب خود اعتماد دارم.	اعتماد	۱۶
		۰/۷۲۷	به دوستان، همکاران، همسایگان و سایر اهالی محله اعتماد دارم.		۱۷
		۰/۶۴۵	به اعضای خانواده و خویشاوندان اعتماد دارم.		۱۸

۱/۱	۴/۱	۰/۸۲۰	اگر مشکل حادی مثل نیاز شدید مالی، تصادف، وقوع زلزله، سیل و برای افراد هم قوم و هم مذهبیم پیش آید و من بتوانم آن را برطرف کنم حد برای حل آن مشکل همکاری و مشارکت می‌کنم	مشارکت و همکاری اجتماعی	۱۹
		۰/۶۵۳	اگر مشکل حادی مثل نیاز شدید مالی، تصادف، وقوع زلزله، سیل و برای دوستان، همکاران، همسایگان و اهالی محله پیش آید و من بتوانم آن را برطرف کنم برای حل آن مشکل همکاری و مشارکت می‌کنم		۲۰

* گویه‌هایی که برای ساخت ابزار جدید در بعد سرمایه اجتماعی درون‌گروهی از ابزارهای طرح پژوهشی موسوی (۱۳۸۵) و در بعد سرمایه اجتماعی برون‌گروهی از ابزار ادیبی سده و همکاران (۱۳۸۸) استفاده شده است. لازم به ذکر است که ابعاد همدلی و تعلق، اعتماد و مشارکت و همکاری اجتماعی متعلق به بعد درون‌گروهی و ابعاد علایق متفاوت و سبک زندگی متفاوت مربوط به بعد برون‌گروهی است.

یافته‌ها

۵۴/۵٪ از پاسخ‌گویان این تحقیق مرد و ۴۵/۵٪ از پاسخ‌گویان زن بودند. به لحاظ دامنه مقطع تحصیلی، پاسخ‌گویان از زیر دیپلم تا دکتری بودند. از لحاظ سنی بیشترین نسبت پاسخ‌گویان بین ۱۸ تا ۳۰ سال و کمترین نسبت مربوط به ۶۱ تا ۷۰ سال بود. به منظور بررسی تناسب داده‌ها برای تحلیل عاملی از آزمون کروییت و مقیاس کایزر-میر-اولکین استفاده شد. مقدار آماده کایزر-میر-اولکین ($KMO=0/796$) از کفایت نمونه‌گیری خبر می‌دهد. نتیجه آزمون کروییت بارتلست ($4149/980$) در سطح ($p < 0/05$) نیز نشان می‌دهد که ماتریس، واحد نیست و می‌توان از تحلیل عاملی برای شناسایی ساختار عاملی استفاده کرد. تحلیل واریانس گویه‌ها حاکی از این است که اشتراک هیچ یک از گویه‌ها کمتر از ۰/۵ نیست. به منظور بررسی پایایی اولیه گویه‌های ابزار جدید، یک پیمایش مقدماتی را نیز اجرا کردیم به این ترتیب که از ۳۰ نفر از جامعه آماری مورد نظر پرسشنامه تکمیل شد و ضریب آلفای

کرونباخ ۰/۸۲۵ بدست آمد.

واریانس تجمعی سرمایه اجتماعی که در جدول (۱) آمده نشان می‌دهد که ۵۸ درصد از داده‌ها توسط ۵ عامل بالا قابل تبیین هستند.

بحث

هدف اصلی ما ارائه و معرفی ابزاری است برای سنجش سرمایه اجتماعی که هر دو نوع سرمایه اجتماعی درون‌گروهی و برون‌گروهی را مورد سنجش قرار دهد. شاید بخشی از منطق ادعای آکچوماک مبنی بر اینکه محققان سرمایه اجتماعی خود از سرمایه اجتماعی محروم هستند، ناشی از این باشد که هر کدام از محققان از روشهای اندازه‌گیری متفاوت و مختلفی استفاده می‌کنند و به همین دلیل برخی از ابعاد و مولفه‌ها را مورد سنجش قرار نمی‌دهند.

ابزاری که در پژوهش حاضر رواسازی شد، شامل مجموعه‌گویی‌هایی بود که سرمایه اجتماعی را در شهر تهران مورد سنجش قرار داد که به نظر می‌رسد از طبقات مختلف اقتصادی-اجتماعی تشکیل شده است و همچنین دارای پهنه‌های نامتوازنی از سرمایه اجتماعی سنتی و مدرن هم هست که در جاهایی سرمایه اجتماعی سنتی به مدرن تبدیل شده است و در جاهایی سرمایه اجتماعی سنتی جان سختی کرده است. به همین دلیل می‌توان انتظار داشت که نتایج حاصل به کل ایران قابل تعمیم باشد. این ابزار از ۲۰ گویه تشکیل یافته که سرمایه اجتماعی را هم در بعد درون‌گروهی و هم در بعد برون‌گروهی مورد سنجش قرار می‌دهد و ابزاری مناسب برای محققان و پژوهشگران عرصه سرمایه اجتماعی می‌باشد. از مزیت‌های این ابزار می‌توان به این عوامل اشاره کرد: ۱- در یک حجم نمونه قابل قبول در شهر تهران که دارای طیف سنتی و مدرن می‌باشد،

رواسازی شده است. ۲- پرسشنامه از ساکنان سه پهنه اقتصادی-اجتماعی متفاوت تکمیل شده است. ۳- هر دو نوع سرمایه اجتماعی درون‌گروهی و برون‌گروهی را با هم مورد سنجش قرار می‌دهد.

این پرسشنامه از پایایی و روایی بالایی برخوردار است. این یافته به این دلیل مهم است که دو نوع سرمایه اجتماعی درون‌گروهی و برون‌گروهی که تاکنون به صورت جداگانه سنجش می‌شدند، به آزمون گذاشته شدند. نتایج تحلیل عاملی نشان داد که بایستی سرمایه اجتماعی را در پنج بعد متفاوت همدلی و تعلق، علائق متفاوت، سبک زندگی متفاوت، اعتماد و همکاری و مشارکت لحاظ کرد. پژوهش حاضر با محدودیتهایی هم مواجه بود که از جمله می‌توان به نداشتن روایی ملاکی اشاره کرد. پیشنهاد می‌شود در مطالعات آتی از روایی ملاکی هم استفاده شود. با توجه به اینکه پژوهش حاضر در بین شهروندان تهرانی به انجام رسیده است لذا در تحقیقات بعدی بهتر است که در شهرهای دیگر و در بین گروههای خاص مثل معلولان، معزادان، دانشجویان و . . . به رواسازی این ابزار پرداخته شود. با کاربرد این ابزار می‌توان به توصیف وضع سرمایه اجتماعی درون‌گروهی و برون‌گروهی در جمعیت‌های مختلف، توصیف روند تحولات آن در زمانهای مختلف، شناسایی علل افزایش و کاهش آن، شناسایی آثار و پیامدهای آن و نیز ارزشیابی مداخلات ارتقادهنده انواع سرمایه اجتماعی پرداخت.

- اخترمحققی، م. (۱۳۸۵). *سرمایه اجتماعی*. تهران: انتشارات اخترمحققی.
- ادیبی سده، م. و همکاران (۱۳۸۸). سنجش سرمایه اجتماعی بین گروهی (طیف سام). *فصلنامه رفاه اجتماعی*، سال دهم، شماره ۳۸، صص ۱۹۳-۲۲۰.
- پاتنام، ر. (۱۳۸۰). *دموکراسی و سنتهای مدنی*. ترجمه دل فروز، تهران: وزارت کشور.
- پاک سرشت، س. (۱۳۹۳). ملاحظات و راهبردهای ارتقای سرمایه اجتماعی. *راهبرد فرهنگ*، شماره ۲۵، صص ۷۱-۱۰۴.
- تاجبخش، ک. (۱۳۸۴). *سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه*. ترجمه افشین خاکباز و پویان، تهران: انتشارات شیرازه.
- حبیب‌پور گتایی، ک. و صفری شالی، ر. (۱۳۸۸). *راهنمای جامع کاربرد SPSS در تحقیقات پیمایشی*. تهران: انتشارات متفکران.
- شارع پور، م. (۱۳۸۳). *بررسی تجربی سرمایه اجتماعی در استان مازندران*. سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور.
- صدایی، س. ا.، احمدی شاپورآبادی، م. ع. و معین آبادی، ح. (۱۳۸۸). *راهبرد یاس*، شماره ۱۹، صص ۱۸۸-۲۲۵.
- عبداللهی، م. و موسوی، م. ط. (۱۳۸۶). سرمایه اجتماعی در ایران، وضعیت موجود، دورنمای آینده و امکان‌شناسی گذار. *فصلنامه رفاه اجتماعی*، سال ششم، شماره ۲۵، صص ۱۹۵-۲۳۳.
- موحد، م. و همکاران (۱۳۸۷). بررسی رابطه میان سرمایه اجتماعی و مشارکت سیاسی زنان. *پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی*، صص ۱۶۱-۱۹۰.
- موسوی، م. ط. و عبداللهی، م. (۱۳۸۵). *طرح پژوهشی سرمایه اجتماعی در ایران، وضعیت موجود دورنمای آینده و امکان‌شناسی گذار (چالشها و چاره‌ها)*. سازمان ملی جوانان.
- نوغانی، م. و اصغرپور ماسوله، ا. ر. (۱۳۸۷). بررسی تطبیقی رویکردها و شاخصهای مورد استفاده در سنجش سرمایه اجتماعی. *مدیریت و توسعه*، شماره ۶۹.
- Bourdieu, P. (1986). *The forms of capital*. In: Richardson, J. (Ed.). Handbook Greenwood Press.
- Chau, Y. K. (2002). Modeling social capital and growth. University of Melbourne, *Research paper Number 865*.
- Gorsuch, R. L. (1983). *Factor analysis. 2nd Ed.* , Hillsdale, N. J. : Erlbaum Press.

- Fine, B. (2000). *Social capital*. London: Routledge Press.
- Folley, M. & Edwards, B. (1999). Is it time to disinvest in social capital?. *Journal of Public policy*.
- Harper, R. & Maryanne, K. (2003). *Measuring Social Capital in the United Kingdom*. Kingdom: Office for National Statistics.
- Kahn, J. H. (2006). *Factor analysis in counseling psychology research, training, and practice: Principles, advances, and applications*. *The Counseling psychologist*, 34, 684-718.
- Putnam, R. D. (1996). *The prosperous community: social capital and public life*. The American prospect.
- Putnam, R. D. (2000). Putnam, R. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York
- Siisiainen, M. (2000). *Two concept of social capital: Bourdieu vs Putnam*. Paper presented at ISTR forth International conference, Dublin, Ireland.